IRAN NA DLANU

ALEKSANDAR DRAGOVIĆ

Čigoja

Aleksandar Dragović

IRAN NA DLANU

TURISTIČKE DESTINACIJE
ISTORIJSKE I KULTURNE ZNAMENITOSTI
PRIRODNE LEPOTE

Beograd, 2024.

SADRŽAJ

2 Reč urednika

3 Reč autora

5 Znamenitosti Irana

37 Pokrajina Alborz

45 Pokrajina Ardabil

53 Pokrajina Bušehr

59 Pokrajina Čahar Mahal i Bahtijari

65 Pokrajina Fars

85 Pokrajina Gilan

97 Pokrajina Golestan

105 Pokrajina Hamadan

115 Pokrajina Hormozgan

125 Pokrajina Huzestan

133 Pokrajina Ilam

139 Pokrajina Isfahan

163 Pokrajina Istočni Azerbejdžan

177 Pokrajina Jazd

193 Pokrajina Kazvin

203 Pokrajina Kerman

217 Pokrajina Kermanšah

223 Pokrajina Kom

229 Pokrajina Mazandaran

237 Pokrajina Razavi Horasan

253 Pokrajina Teheran

287 Pokrajina Zapadni Azerbejdžan

297 Ostale iranske pokrajine

Južni Horasan, Kohgiluje i Bujer-Ahmad, Kurdistan, Lorestan, Markazi, Semnan, Severni Horasan, Sistan i Balučistan, Zandžan

Reč autora

Publikacija „Iran na dlanu“ posvećena je različitim *znamenitostima* Irana, temi koja do sada nije bila obrađena na našim prostorima. Osim uobičajenih turističkih odredišta, koja su uglavnom koncentrisana oko glavnih turističkih centara, u njoj su po prvi put predstavljeni i manje poznati lokaliteti, istorija, običaji i druge zanimljivosti sa područja tridesetjedne iranske pokrajine. Pored monumentalnih i u svetskim okvirima poznatih spomenika iz starog veka, kao i građevina iz islamskog razdoblja sa impozantnom arhitekturom u obliku palata, džamija, dvoraca, karavansaraja, bazara i utvrđenja, na prostoru današnjeg Irana krije se i čitav svet netaknute i raznovrsne prirode. Impresivni planinski vrhovi privlačni su za planinare, nepregledne pustinje pružaju jedinstven doživljaj fotografisanja noćnog neba, a poklonicima avantura i ljubiteljima prirode pruža se mogućnost istraživanja skrivenih kanjona, pećina, visokih litica, nacionalnih parkova i zaštićenih područja.

Zahvaljujući tome, Iran je zemlja koja danas slovi za jednu od najlepših turističkih destinacija na svetu. Po klimatskoj i biološkoj raznovrsnosti spada među prvih pet, a po kulturno-istorijskim i turističkim atrakcijama među prvih deset zemalja u svetu. U bilo kojem delu godine u svakoj njegovoj oblasti vlada jedno od četiri godišnja doba. Persijski zaliv i Omansko more zimi su pogodni za plivanje i skijanje na vodi, u isto vreme planine na severu i zapadu pružaju užitak u zimskim sportovima, dok se mnogi priobalni gradovi Kaspijskog jezera mogu pohvaliti prijatnom prolećnom klimom.

U ovoj kolevci civilizacije staroj 7.000 godina vlada čarobna atmosfera u kojoj se prepliću mistični i egzotični mirisi Istoka, a iz hiljadama godina uobličavane kulture koju je iznedrila isijava moćna svetlost davnih vremena. Nije nimalo čudno što drevni Isfahan nosi naziv „polovina sveta”, niti je moguće govoriti o Iranu, a ne pomenuti Mašhad i Kom, iz kojih zrači filozofija gnoze neprolazne dubine, gde se još neguje tradicionalna učenost. Teheran, danas megapolis, uvek zagledan prema snežnom vrhu Damavand, sa koga je narodni junak Araš, da bi obeležio granice Persije, odapeo strelu koja je daleko odletela, jer je njen let pomagao jedan anđeo, Imamova džamija u Isfahanu, koja sa svojim mozaicima, plavim pločicama i savršenim proporcijama čini elegantan, vizuelno očaravajući spomenik pod zaštitom Uneska, palata Golestan, čiji prekrasan interijer i izuzetna arhitektura predstavljaju pravi praznik za oči, ili mistični pustinjski grad Jazd, jedan od najstarijih na svetu i važno središte persijske umetnosti i arhitekture u blizini Puta svile, samo su neke od destinacija koje Iran čine jedinstvenom i izuzetnom turističkom i kulturološkom atrakcijom. Iran je sve to, ali i mnogo više. Nadam se da se bar deo njegove čudesne lepote može otkriti na stranicama ove knjige.

Aleksandar Dragović

Aleksandar Dragović
IRAN NA DLANU

Izdavač:
Čigoja štampa

Za izdavača:
Neva Saravija

Urednik:
Aleksandar Dragović

Lektura i korektura:
Mirjana Abdoli

Tehnički i likovni urednik:
Mario Lampić

Distribucija i štampa:
Čigoja
ŠTAMPA
office@cigoja.com
www.cigoja.com

Tiraž:
500 primeraka

ISBN 978-86-531-1053-6

Ova knjiga objavljena je uz pomoć Kulturnog centra
Ambasade IR Iran u Beogradu

Znamenitosti Irana

Geografski položaj Irana

Iran je smešten u jugozapadnoj Aziji na strateškom raskršću između zapadnog i istočnog sveta i zauzima površinu od 1,648 miliona kvadratnih kilometara. Graniči se sa Irakom, Turskom, Jermenijom, Azerbejdžanom, Turkmenistanom, Pakistanom i Avganistanom. Na jugu izlazi na Omanski i Persijski zaliv, preko kojih ima granice sa

Kuvajtom, Saudijskom Arabijom, Bahreinom, Katarom, Omanom i Ujedinjenim Arapskim Emiratima. Ukupna dužina iranske granice iznosi 7880 kilometara, od čega kopnene granice zauzimaju dužinu od 5440, a obalne od 2440 kilometara. Na Kaspijsko jezero izlazi u dužini od 940 kilometara. Glavni grad Irana je Teheran.

Klima

Veći deo Irana ima aridnu klimu. Topla pustinjska klima sa veoma žarkim suvim letima i toplim zimama, karakteristična za Ahvaz i Jazd, rasprostranjena je i duž Persijskog i Omanskog zaliva, u pustinji Dašte Lut i nižim delovima pustinje Dašte Kavir. Na većim nadmorskim visinama pustinje Dašte Kavir u kišnoj senci, koja nastaje u zavetrini planinskog venca Alborz i masiva Sahand, vlada hladna pustinjska klima sa toplim letima i hladnim zimama. Ovaj tip klime prisutan je u Isfahanu i Kermanu. Podnožje planinskog venca Zagros ima toplu stepsku klimu, koja sa porastom nadmorske visine prelazi u hladnu stepsku klimu, koja je prisutna i na severozapadu zemlje. Teheran i Mašhad takođe imaju hladnu stepsku klimu. Kontinentalna klima prisutna je u Ardebilu, Hamadanu, Tabrizu i Urumiji. Na južnoj obali Kaspijskog mora je prijatna vlažna suptropska klima.

Planine i reke

Iran je pretežno planinska zemlja, a samo su obale Kaspijskog mora, Persijskog i Omanskog zaliva oivičene nizijama. Najveći deo zauzima veliki centralni plato sa prosečnom nadmorskom visinom od 1200 metara. Preseca ga nekoliko planinskih venaca i basena formiranih između njih. Sever Irana oivičava venac Alborz, sa najvišim vrhom uspavanog vulkana Damavandom (5671 metara) i masivom Tahte Sulejman, sa vrhom Alam Kuh (4850 metara). Na severozapadu su ugašeni vulkani Sabalan (4811 metara) i masiv Sahand, sa vrhom Kamal (3707 metara); od zapada ka jugu proteže se venac Zagros, sa najvišom planinom Dena i vrhom Kaš Mastan (4409 metara). Na jugoistoku su Balučistanske planine, među kojima je najviši aktivni vulkan Taftan na visini od 3941 metara. U samom srcu Irana nalaze se Karkaske planine, sa istoimenim najvišim vrhom (3895 metara).

Severna strana planine Dena

Sa severne strane planinskog venca Alborz teku reke ka Kaspijskom moru, a najvažnije među njima su Aras, Sefid Rud, Čalus, Haraz, Se Hezar, Babol, Talar, Tajan, Gorgan, Atrak, Karasu i Neka. Sa južne strane planinskog venca Zagros reke teku ka Persijskom i Omanskom zalivu. Najznačajnija od njih je Arvand Rud (*Šat el Arab*),

koja nastaje spajanjem Eufrata i Tigra, a preko delte se uliva u Persijski zaliv, čineći jednim delom granicu između Iraka i Irana. Karun, pritoka Arvand Ruda, ima najveći proticaj vode i jedina je plovna reka u zemlji. Spajanjem Šapura i Dalakija, u blizini Bušehra, nastaje reka Hele, koja se uliva u Persijski zaliv, gde formira deltu i brojna vlažna staništa. Slana reka Šur protiče kroz pustinju Lut i uliva se u Hormoški moreuz.

Reka Arvand Rud (Horamšar, pokrajina Huzestan)

Pustinje

Prostrane iranske pustinje protežu se sa severozapada, od Teherana i Koma, preko centralne visoravni ka jugoistoku. Prosečna nadmorska visina pustinja je 1000 metara. Pokrivajući skoro 77.600 kvadratnih kilometara, Dašte Kavir je najveća pustinja okružena planinskim vencima Alborz i Zagros. U njoj postoji nekoliko sezonskih jezera i močvara koja se napajaju od retkih padavina. Druga po veličine je pustinja Dašte Lut, koja zauzima oko 10 odsto teritorije Irana. Izuzetne formacije eolskog *jardanga*, velike peščane vaze, slano jezero, crna vulkanska lava i impozantne peščane dine predstavljaju neke od čudesnih geoloških atrakcija Luta. U pustinji Mesr nalazi se Hur, najveće sezonsko slano jezero u Iranu, iz koga je od davnina vađena so. Osim nekih nomadskih plemena, koja nastanjuju pustinje oko gradova Jazda i Kermana, ove oblasti su nenaseljene.

Pustinja Kavir

Jezera

Najveće slano jezero u Iranu jeste Urumije. U ovom jezeru nalazilo se 102 ostrva, ali su se, usled isparavanja i smanjenja nivoa vode, pretvorila u poluostrvo na istočnoj obali. Jezero Namak, koje napaja reka Kom, zauzima površinu od 1800 kvadratnih kilometara, ali, usled isparavanja, vode ima na površini od samo jednog kvadratnog kilometra, a njena dubina ne prelazi jedan metar. Moharlu jezero napaja povremena reka; sredinom leta, usled velikog isparavanja i povećanog saliniteta, dolazi do cvetanja algi i njegova voda poprima crvenu boju.

Ipak, najveći značaj ima Kaspijsko jezero, na koje Iran izlazi svojim severnim delom. Sa površinom od 372.000 kvadratnih kilometara, najveće je jezero na svetu. Bogato je školjkama i ribom, naročito jesetrom, od čije se ikre dobija kavijar vrhunskog kvaliteta. Kaspijsko jezero predstavlja značajnu sponu između Irana i ostalih prekaspijskih zemalja. Najvažnije luke na kaspijskoj obali jesu Bandar Anzalil, Nošahr i Bandar Torkman.

Slatkovodna jezera su veoma retka u Iranu. Neka od njih su Ulmagol, na granici sa Turkmenistanom, i jezero Zreber, na planinskom vencu Zagros.

Kaspijsko jezero (satelitski snimak)

Persijski zaliv

Persijski zaliv je uski, marginalni deo Indijskog okeana smešten između Arabijskog poluostrva i jugozapadnog Irana, tačnije, od delte Arvand Ruda do moreuza Hormoz, koji ga povezuje sa Omanskim zalivom i omogućava pomorske veze sa ostalim delovima sveta. Zaliv je dug 990 kilometara, a širina mu se kreće od 338 kilometara do 55 kilometara, u moreuzu Hormoz. Najznačajnije luke zaliva su Abadan, Bušehr i Bander Abas. Najveća iranska ostrva, Kešm, Kiš, Lavan, Hormoz, Farur Bozorg, Farsi, Karg (iranski naftni terminal) i Abu Musa, nalaze se pretežno u Persijskom zalivu i moreuzu Hormoz.

Do otkrića nafte u Iranu, 1908. godine, područje Persijskog zaliva bilo je značajno samo zbog ribolova, uzgajanja bisera, izrade platana za brodska jedra i asura od trske, uzgajanja kamila i urminih palmi. Danas ovi tradicionalni proizvodi polako nestaju, a ekonomijom regiona dominira eksploatacija nafte.

Persijski zaliv noću (satelitski snimak)

Biljni svet Irana

Hrastova šuma (pokrajina Ilam)

Više od jedne desetine iranske teritorije je pod šumama, a najviše ih je na planinskim padinama koje se uzdižu iznad Kaspijskog jezera. Od vrsta preovlađuju hrast, jasen, brest i čempres. Na predelima iranske visoravni koji su bogatiji vodom rastu žbunaste vrste hrasta, a meštani podižu voćnjake i plantaže platana, topola, vrba, oraha, bukve, javora i duda. Na proleće ozelene pašnjaci, ali ubrzo ih letnje sunce pretvara u suvu travu. Glavni tipovi šuma u Iranu su kaspijske šume severnog područja (33.000 kvadratnih kilometara), krečnjačke planinske šume u severoistočnim oblastima (šume kleka, 13.000 kvadratnih kilometara), šume pistaća u istočnim, južnim i jugoistočnim oblastima (26.000 kvadratnih kilometara), hrastove šume u centralnom i zapadnom području (100.000 kvadratnih kilometara), žbunasto rastinje okruga Dašte Kavir, u centralnom i severoistočnom delu zemlje (10.000 kvadratnih kilometara), i subtropske šume (*Hara*) duž južne obale (5.000 kvadratnih kilometara).

Autohtone biljne vrste

Parocija ili persijsko gvozdeno drvo

Izrazite geografske lokacije na prostoru koji se pruža od visokih planina Zagros i Alborz do polusušnih i sušnih delova zemlje omogućile su rast raznih biljnih vrsta. U Iranu ih je identifikovano više od 10.000, od kojih se neke, kao što je podvrsta poljskog bresta (*Ulmus minor Boissieri*) i *parocija*, ili *persijsko gvozdeno drvo* (*Parrotia persica),* mogu naći samo unutar granica Irana. Od pet floristićkih regiona Irana, parocija se od prirode javlja samo u jednom, Hirkaniji, odnosno pokrajinama Gilan, Mazandaran i Golestan na severu zemlje, južno od Kaspijskog jezera. U druge autohtone vrste spadaju biljka *malo perje* ili *patuljasta svilina* (*Zostera noltii*), vodena biljna vrsta iz porodice vogovki rasprostranjena istočnim Atlantikom, Baltičkim morem, Sredozemljem, Kaspijskim morem i Aralskim jezerom, zatim *crna udika (Viburnum lantana)*, grmolika biljka sa trnovitim izdancima, visine 3–5 metara, *Šrenkova lala* (*Tulipa schrenkii*), vrsta lala iz porodice *Liliaceae* koja ima širok spektar staništa, od Irana do Kazahstana, Ukrajine, Sibira i Rusije. Zastupljene su još i *indijsko ružino drvo (Dalbergia sissoo*) i *lužarka (Sternbergia lutea*).

Životinjski svet Irana

Iran je stanište brojnih životinjskih vrsta koje žive u šumama, na stenovitim planinama, na obalama reka i u pustinjama. U mnogim regionima zemlje žive retke vrste, kao što su azijski gepard, gušava gazela, kaspijski jelen, persijski karakal, velika morska kornjača i kaspijska foka, od kojih su neke veoma retke i ugrožene vrste. Tokom nekoliko meseci u Iranu utočište pronalaze brojne ptice selice, koje dolaze iz Sibira, Rusije i drugih zemalja u regionu.

Persijski gepard

Azijski gepard *(Acinonyx jubatus venaticus*), koji se još naziva i persijski ili iranski gepard, u popularnoj kulturi poznatiji pod nazivom *čita*, živi u zaštićenim područjima u istočno-centralnom, sušnom regionu zemlje i simbol je nacionalnog ponosa u Iranu. Zbog gubitka prirodnog staništa, smanjenja lovišta, nedostatka genske raznolikosti i zbog uticaja ljudskog faktora, danas je persijski gepard kritično ugrožena vrsta koja se nalazi pred izumiranjem. Januara 2022. godine iransko Odeljenje za životnu sredinu procenilo je da je u Iranu ostalo samo 12 jedinki ove vrste – devet mužjaka i tri ženke. Država je pokrenula program zaštite azijskog geparda, a ovaj program podržale su Ujedinjene nacije.

Životinjski svet Irana obuhvata 34 vrste slepih miševa i vrste kao što su indijski sivi mungos, mali indijski mungos, šakal, indijski vuk, lisica, prugasta hijena, leopard, evroazijski ili šumski ris, mrki medved i azijski crni medved. U vrste kopitara i papkara spadaju divlja svinja, urijal, jermenski muflon, crveni jelen i džejran (gušava gazela). Domaće kopitare i papkare predstavljaju ovce, koze, goveda, konj, vodeni bivo, magarac i kamila. U Iranu, takođe, žive različite vrste ptica, poput fazana, jarebica, roda, orlova i sokola. U ugrožene ptičje vrste na području Irana spadaju sibirski ždral i egipatski lešinar.

Iranska pustinjska kreja (*Podoces pleskei*), ili Pleskeova zemna kreja, ptica iz porodice vrana, jedina je endemska vrsta ptice koja živi u Iranu. Nazvana je po ruskom zoologu Teodoru Pleskeu, dok njeno ime na persijskom – *zage-bur* – znači plava vrana. Iranska pustinjska kreja naseljava pustinjska i polupustinjska područja iranske visoravni, iako se njeno stanište širi i na jugoistok, do iransko-pakistanske granice. Hrani se na tlu, u parovima ili malim jatima. Oglašava se, obično u rano jutro, visokim, neprijatnim, kreštavim notama, uporedivim sa zvukom škripe noktiju na školskoj tabli.

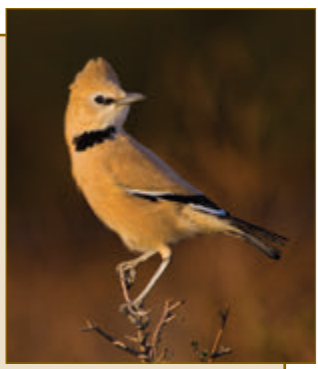

Politički sistem Irana

Politički sistem Irana predstavlja sinkretički sistem u kome su spojena islamska teokratija i nadgledana demokratija, a zasnovan je na Ustavu iz 1979. godine.

Vrhovni vođa, ili „čuvar revolucije", neprikosnoveni je državni i verski vođa, zadužen za nadgledanje opšte politike zemlje. On je i vrhovni komandant oružanih snaga. Vođu revolucije bira skupština stručnjaka na neodređeno vreme.

Ruholah Musavi Homeini (1902–1989) – Ajatolah Homeini, osnivač Islamske Republike Iran i politički i duhovni vođa od islamske revolucije 1979. do smrti

Ajatolah Ali Hamnei, aktuelni vrhovni vođa Irana

Iransku nacionalnu zastavu *čine* tri boje – zelena na vrhu, bela u sredini i crvena na dnu, sa grbom republike u sredini. Zelena traka predstavlja rast i razvoj i to je boja povezana sa potomstvom islamskog verovesnika. Bela boja simbolizuje mir, a crvena spremnost svakog Iranca da prolije krv za svoju otadžbinu. Zelena i crvena traka su oivičene sloganom *Alahu Akbar (Bog je veliki!)*, koji se ponavlja jedanaest puta.

Grb Islamske Republike Iran predstavlja kaligrafsku kompoziciju reči *Allah* i slogana *„La ilahe illa-Alah"* (Nema boga do Allaha).

Posle vrhovnog vođe, najvažniju ulogu u političkom sistemu Irana ima predsednik države, nosilac izvršne vlasti, izabran na izborima na četvorogodišnji mandat, koji se može jednom obnoviti. Predsednik bira i nadzire savet ministara, kontroliše rad vlade, kreira državnu politiku i predstavlja je skupštini. U radu mu pomaže 10 potpredsednika, kao i kabinet, koji sačinjava 22 člana.

Zakonodavnu vlast obavlja jednodomni parlament – Iransko-islamska savetodavna skupština (*Madžles*), sačinjena od 290 poslanika, koji se biraju na period od četiri godine. Parlament proglašava zakone, određuje budžet, ratifikuje međunarodne ugovore i obavlja druge dužnosti od državnog interesa.

Iranski parlament, čiji zvanični naziv je Iransko-islamska savetodavna skupština (Madžles)

Članstvo Irana u međunarodnim organizacijama

Iran je jedan od članica osnivača Ujedinjenih nacija, Organizacije zemalja izvoznica nafte (OPEC), Organizacije za ekonomsku saradnju (ECO), Pokreta nesvrstanih, Organizacije za islamsku saradnju (OIC), i ključna regionalna sila sa velikim rezervama fosilnih goriva, koji uključuje najveće zalihe prirodnog gasa, i četvrte potvđene zalihe nafte u svetu.

Vizni režim i pravila vezana za boravak u Iranu

Za nosioce diplomatskih i službenih pasoša iranska viza nije potrebna za boravak do 30 dana, dok je za obične pasoše i druge putne isprave neophodna. Takođe, viza je potrebna i za nosioca putnog lista u tranzitu. Preporučuje se posedovanje polise putnog zdravstvenog osiguranja.

Lokalna valuta je *rijal* (IRR). Cene se iskazuju kako u *rijalima* (zvanična valuta), tako i u *tomanima*, koje domaće stanovništvo češće koristi prilikom novčanih transakcija (1 toman = 10 rijala). Ne postoji mogućnost korišćenja stranih platnih kartica. Promena novca obavlja se isključivo u menjačnicama. Novac može da se menja i u hotelima u kojima se odseda.

Iran je islamska zemlja u kojoj važe striktni zakoni islamskog prava. Žena mora da ima pokrivenu glavu, ali ne mora čitava kosa da bude pokrivena. Žene ne nose kratke rukave, već obavezno mantile, zimi zimske, a leti letnje. Šminka se slobodno koristi, uključujući i lakiranje noktiju. Kodeks ponašanja zabranjuje rukovanje sa ženama, ali se to danas sprovodi samo u institucijama, dok se na drugim mestima muškarci i žene slobodno pozdravljaju. Za muškarce ne postoje zabrane u oblačenju, sem što ne treba nositi kratke pantalone, osim na ostrvima gde je to uobičajeno. Tokom meseca ramazana – posta, nije dozvoljeno jesti, piti, niti pušiti na javnim mestima, ali postoje brojni hoteli u kojima je sve to dozvoljeno. Dozvoljeno je i u slučaju da se osoba nalazi na putu. U metrou postoje posebni vagoni za žene, a u autobusima odvojeni delovi.

Administrativna podela Irana

Iranske pokrajine

1 Alborz	11 Ilam	21 Kurdistan
2 Ardabil	12 Isfahan	22 Lorestan
3 Bušehr	13 Istočni Azerbejdžan	23 Markazi
4 Čahar Mahal i Bahtijari	14 Jazd	24 Mazandaran
5 Fars	15 Južni Horasan	25 Razavi Horasan
6 Gilan	16 Kazvin	26 Semnan
7 Golestan	17 Kerman	27 Severni Horasan
8 Hamadan	18 Kermanšah	28 Sistan i Balučistan
9 Hormozgan	19 Kohgiluje i Bujer-Ahmad	29 Teheran
10 Huzestan	20 Kom	30 Zandžan
		31 Zapadni Azerbejdžan

Pokrajinama se upravlja iz lokalnog centra, obično najvećeg grada. Upravnici pokrajina su guverneri koje postavlja Ministarstvo unutrašnjih poslova, a odobrava vlada.

Stanovništvo Irana

Iran je multinacionalna država u kojoj brojne nacionalne manjine i etničke grupe, kao i religije, stvaraju živopisan mozaik jezika, kultura i običaja. Iranski ustav ovim zajednicama garantuje sva društvena, kulturna i politička prava.

Prema poslednjem popisu iz 2008. godine, Iran je imao 81.160.000 stanovnika. Najveći broj stanovništva su Persijanci (51%). Ostalo stanovništvo predstavljaju Azeri – iranski Turci (24%), Gilaki i Mazanderanci (8%), Kurdi (7%), Arapi (3%), Balučistanci (2%), Turkmeni (2%), Jermeni i Asirci (0,7%). U Iranu živi oko 1,5 miliona pripadnika raznih nomadskih plemena, od kojih su važnija Kučan, Kaškai, Šahsavan, Afsari, Bahtijari, Gilaki i Mazanderanci (8% stanovništva Irana). Najveći deo stanovništva su muslimani (oko 98,5%) i to uglavnom šiiti (89%), dok sunitima pripada nešto manje od 10% stanovništva. Osnovnu hrišćansku zajednicu čine Asirci i Jermeni, zajedno sa ruskom i grčkom pravoslavnom zajednicom. Od pripadnika ostalih religija ima zoroastrijanaca (0,1%) i Jevreja (0,3%).

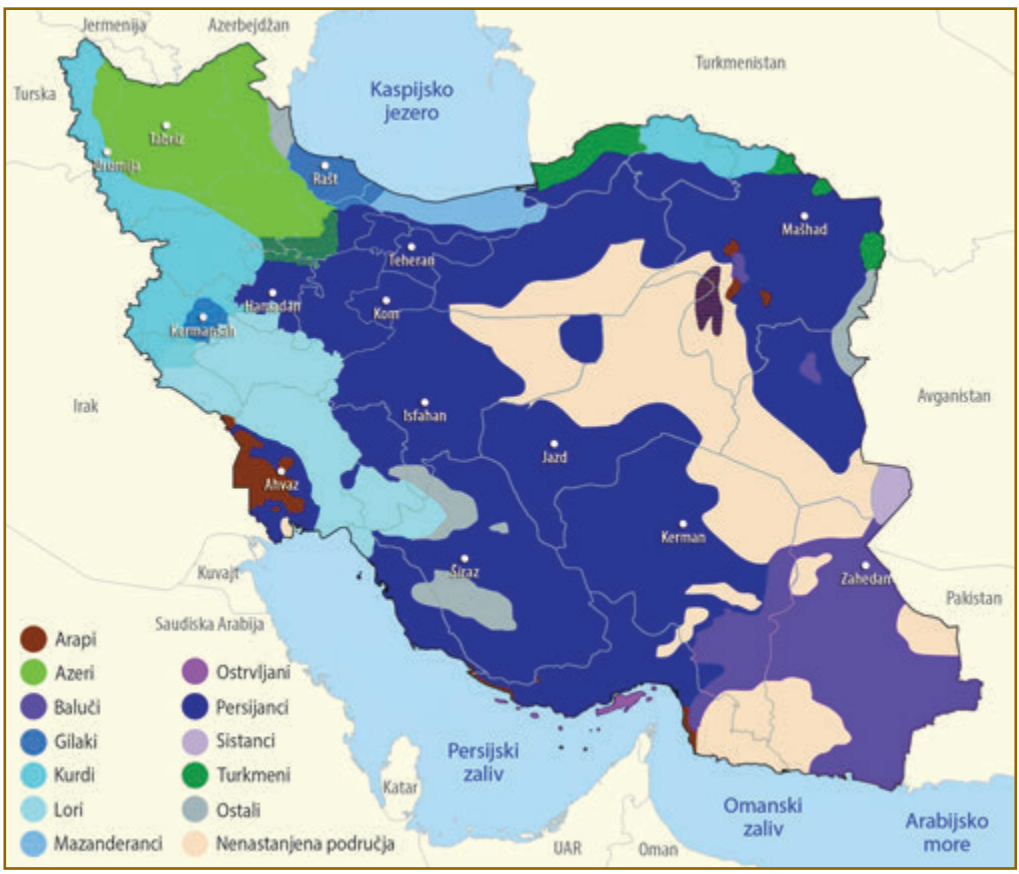

Službeni jezik u Iranu jeste persijski, tj. farsi. Osim persijskog i njegovih dijalekata, kojim govori 58 odsto stanovništva, u Iranu se govori i turski sa dijalektima (26%), kurdski (9%), lorski (2%), arapski (2%), baluči (1%). Ostali jezici zastupljeni u Iranu,

ne računajući turski i arapski, račvaju se iz iranske jezičke grupe, kao sto su baluči, kurdski i lori. Jermenska etnička zajednica zadržala je svoje raznovrsno nasleđe, a uz njega i svoj indoevropski jezički identitet i jermenski jezik.

Istorija

Istorija Irana, jedna od najstarijih zemalja na svetu, proteže se na više hiljada godina i obuhvata veliki broj civilizacija koje su postojale na širem prostoru Iranske visoravni.

Stari vek

Prva istorijski zabeležena civilizacija na području današnjeg Irana bio je Elam, nastala u 4. milenijumu pre nove ere, čije se središte, grad Suza (*Šuš*), nalazio u današnjem Huzestanu, na granici sa nekadašnjom Mesopotamijom.

U drugom milenijumu pre nove ere na Iransku visoravan dolaze iranski narodi iz središnje Azije.

Sredinom 7. veka pre nove ere Medijci okupljeni u plemenima na severu i severozapadu zemlje postaju samostalna regionalna sila koja 673. godine u Ekbatanu osniva prestonicu. U savezu sa Vaviloncima 612. godine pre nove ere oni zauzimaju Ninivu i oslobađaju se Asiraca.

Protoelamitska ploča (Luvr, Pariz)

Ahemenidi

Godine 559. pre nove ere, pod vlašću Kira, kasnije nazvanog Veliki, dolazi do ujedinjenja Medijaca i Persijanaca, čime otpočinje period prvog svetskog carstva, Ahemenidskog carstva. U razdoblju od 550. do 520. godine pre nove ere, Ahemenidi su pripojili svom carstvu većinu tada poznatog sveta i držali teritorije koje danas obuhvataju Iran, Irak, Jermeniju, Avganistan, Tursku, Bugarsku, Grčku, Egipat, Siriju, Indiju/Pakistan, Jordan, Izrael/Palestinu, Liban, Arabiju i Libiju. Persijsko carstvo, čuveno po svom legendarnom bogatstvu i moći, bilo je najveće carstvo koje je svet do tada video, prvo svetsko carstvo koje je uključivalo „mnoge narode mnogih jezika". Ahemenidi su, takođe, izgradili važne gradove, kao što su Pasargad, Persepolis, Suza i Ekbatan, i bili izvanredni upravitelji i pokrovitelji monumentalne arhitekture i umetnosti.

Ostaci Dvorane za prijem (Apadana) u Pasargadu

Podanici Ahemenidskog carstva

Kraj Ahemenidskog carstva označio je osvajački pohod Aleksandra Makedonskog, koji je 330. godine pre nove ere, u vreme vladavine Kserksa I, opljačkao i zapalio Persepolis.

Seleukidi

Ubrzo nakon toga Seleuk I Nikator, oficir u vojsci Aleksandra Makedonskog, osniva Seleukidsko Carstvo (od 312. do 63. godine pre nove ere), koje je na vrhuncu teritorijalne rasprostranjenosti obuhvatalo Malu Aziju, Levant, Persiju, delove srednje Azije (današnji Turkmenistan i Pamir) i dolinu reke Ind. U to vreme, sa severoistoka sve češće nadiru Parćani, savez plemena koja govore persijski jezik. Vođeni svojim velikim vođom Mitridatom I oni izbacuju Seleukide sa iranskih područja i tokom sledeća tri i po veka predstavljaju glavnu političku silu na starom Bliskom istoku i glavnog suparnika Rimskom carstvu. U vreme Parćana granice carstva proširene su do reke Oksus (Amu-Darja), čime su Parćani postali susedi Kine. To je period uspostavljanja intenzivnih trgovinskih veza sa Kinom, kada su kineski carevi slali svoje ambasadore na parćanski dvor. Tako je nastala stalna trgovinska ruta između Istoka i Zapada, koja će kasnije biti nazvana Put svile. Godine 224. Parćane je zamenila nova persijska dinastija, Sasanidi.

Kovanica sa likom Seleuka I Nikatora, osnivača dinastije Seleukida

Sasanidi

Scena investiture: Mitra (levo) i Ahura Mazda (desno) daju pravo vlasti sasanidskom caru Šapuru *II (sredina) (Tage Bostan, Iran)*

Kralj Ardašir, osnivač viševekovnog Sasanidskog carstva (vladao Persijom od 224. do 241. godine), ustoličio se za vrhovnog vladara Persije 226. godine u Ktesifonu, dve godine nakon što je porazio poslednjeg cara Parćanske dinastije, Artabana V. Njegov sin Šapur I (241–272) nastavio je ekspanziju započetu tokom vladavine svoga oca. Sasanidi su proširili vlast na prostrano područje od Kaspijskog jezera do Persijskog zaliva, od gornjeg Eufrata i Tigra do Taškenta i Pešavara. Sasanidi su učvrstili unutrašnju državnu organizaciju i uspostavili snažnu birokratiju, zamenivši parćanski feudalizam centralizovanom upravom i preustrojivši vazalna kraljevstva u provincije kojima su upravljali sasanidski knezovi. Uveli su zoroastrizam kao državnu religiju i, po uzoru na Ahemenide, podsticali su razvoj persijske književnosti i nauke. Vrhunac moći i kulturnog napretka dosegli su pod Hosroem I Anuširvanom (531–579). Dugotrajni i teški ratovi s Rimskim carstvom i Vizantijom, posebno tokom vladavine Hosroa II Parviza (590–628), kao i sa nomadskim narodima u Turkestanu, iscrpeli su njihovu snagu. Poslednji vladar dinastije, Jazdegard III (632–651), ubijen je u Mervu, u Horasanu, dok je bežao pred Arapima, čije je nadiranje uzaludno pokušao da zaustavi.

Sasanidi su bili prvi vladari koji su svoje carstvo nazivali *Iranšahr*, odnosno Zemlja Arijevaca. Njihova vladavina, koja se označava i kao Drugo persijsko carstvo, poznata je po monumentalnoj arhitekturi, u čije tekovine spadaju svod i kupola. Pod pokroviteljstvom sasanidskog dvora, u 6. veku, u Džondišapuru, u jugozapadnom Iranu, osnovan je prvi univerzitet, koji je postao uzor i za kasniji univerzitet u Bagdadu. Na njemu se izučavala medicina, matematika, filozofija i muzika, a predavali su iranski i indijski profesori. Zaostavštinu sasanidskih vladara predstavljaju i impresivni bareljefi sa prikazima njihovih najslavnijih podviga, koji su klesani na planinskim liticama.

Bareljef na kojem je prikazan rimski car Valerijan kako kleči pred Šapurom I i traži milost nakon poraza u bici kod Edese, u kojoj je uništena čitava rimska vojska (Nakše Rustem, provincija Fars, Iran)

Arapska dominacija i prve nezavisne iranske dinastije

Nakon osvajanja Ktesifona, muslimani su 642. godine kod Nihavanda naneli poraz sasanidskim snagama nakon čega je Iran ubrzo pao pod arapsku vlast. Zbog podjarmljivačkog sistema i politike superiornosti arapske rase koju je sprovodila umajadska vlast, kod iranskog naroda se javila duboka mržnja i otpor. U svim ustancima i pobunama koje su usledile, Iranci su imali zapaženu i presudnu ulogu. I u vreme Abasida, dinastije koja je smenila Umajade, iranska težnja za nezavisnošću je i dalje rasla, i čitav period protekao je u znaku različitih pokreta sa težnjom za sticanje nezavisnosti. Prvu nezavisnu iransku državu stvorenu posle primanja islama, osnovao je 820. godine Tahir, iranski general u službi abasidskog halife. Njegovu vlast (Tahiridska dinastija) 872. godine srušili su Safaridi, dinastija koju je 866. godine osnovao Jakub ibn Lejs. To je bila prva iranska dinastija koja se otvoreno suprotstavila abasidskim vladarima. Na vrhuncu svoje moći, Safaridi su bili gospodari Horasana, Farsa, Kermana i oblasti koja se prostirala do Inda i Kabula.

Grobnica Jakuba ibn Lejsa (Dezful, Iran)

Samanidi (874–999), nastavili su da šire svoju uticajnu sferu u isto vreme kada i Safaridi (861–1003), i uspeli da pripoje teritorije koje su nekad pripadale Tahiridima i Safaridima. U istom periodu, širom zemlje postojale su druge manje dinastije, a najznačajnija među njima bile su dinastije Zijarida (928–1055) i Bujida (932–1055).

Gaznavidi

Godine 962. Alptigin, vojskovođa u službi iranskih vladara, iskoristio je dinastičke sukobe među Samanidima i u gradu Gazni proglasio svoju nezavisnost od samadinskog princa Nasra, čime je uspostavljena dinastija Gaznavida (997–1030). Ova dinastija je upravljala Horasanom, Avganistanom i severnom Indijom, a njen najpoznatiji vladar bio je Mahmud od Gazne, pod čijim pokroviteljstvom je Firdusi napisao *Šahnamu* (*Knjiga kraljeva*), iranski nacionalni ep.

Ostaci gaznavidske tvrđave Laškari Bazar u Laškargahu (drevni Bost, južni Avganistan), koju je osnovao Mahmud od Gazne, 998–1030.

Seldžuci

U 11. veku veliki nomadski savez turskog porekla, Seldžuci, probili su se u severni Iran i učvrstili kao lokalna dinastija sa moćnom vojskom. Oni najpre potiskuju Gaznavide, a onda i Samanide. Pod vladavinom Alp Arslana (1063–73) i njegovog naslednika Malika-šaha (1073–92), teritorije pod vladavinom seldžuka uvećane su do granica kakve su imali Sasanidi. Seldžučku dinastiju srušili su guverneri koje su oni sami postavili u Horazmu. Novu, Horazmijsku dinastiju, osnovao je Anuštakin Gardža, koji je postao vladar Horazma 1077. godine. Za vreme vladavine Alaudina Muhameda, horazmijska teritorija prostirala se na istoku do Transoksanije i reke Sind.

Seldžučko razdoblje u Iranu (1037–1194) jedno je od najsjajnijih razdoblja umetničkog stvaralaštva u istoriji Irana i smatra se klasičnim razdobljem islamske umetnosti. U to vreme u Iranu dolazi do kulturnog i naučnog preporoda. U Isfahanu je izgrađena prva opservatorija, a u njoj je Omer Hajam (1048–1131) napravio novi, persijski kalendar s prestupnim godinama, koji je i danas u upotrebi.

Seldžučka keramika, 12. vek

Period mongolske dominacije

Razdoblje od sto pedeset godina kulturnog i umetničkog napretka zaustavile su mongolske horde Džingis-kana, koji je 1219. godine pokorio Iran. Mongolsko osvajanje Persije sastojalo se od tri kampanje protiv islamskih država na Bliskom istoku i centralnoj Aziji između 1219. i 1256. godine koji su doveli do ukidanja Horazmijske države, Nizarijske ismailitske države (1090–1273) i Abasidskog halifata u Bagdadu i uspostavljanja vlade Mongolskog ilkanata u Persiji. Vrlo brzo dolazi do nove invazije u kojoj Tamerlan (Timur) potpuno osvaja Iran. Vladavina Timuridske dinastije mongolskog porekla Persijom trajala je od 1387. do 1507. godine. Prestonice su im bile smeštene u Heratu i Samarkandu, a službeni jezik carstva bio je persijski. Nakon opadanja timuridske moći, rascepkanim Iranom vladalo je nekoliko nezavisnih dinastija. Deo zemlje je

Timurova grobnica (Samarkand, Uzbekistan)

čak pao u ruke susednih Uzbeka i otomanskih Turaka. Zanimljivo je da je tokom vladavina stranih turkijskih i mongolskih dinastija – Seldžuka, Ilkanida i Timurida, iranski identitet očuvan, jer su svi oni preuzeli persijsku kulturu i jezik koji je bio jezik kulturnih naroda širom prostranog područja središnje Azije.

Safavidi

Početkom 16. veka u severozapadnom Iranu uzdigla se Safavidska dinastija, jedna do najznačajnijih iranskih dinastija. Safavidi su vladali od 1501. do 1736. godine i u tom periodu su postupno ujedinili rascepkanu zemlju, uspostavili zakon i red i uveli čvrstu centralizovanu upravu. Ponovno uspostavljena iranska nacionalna država postala je jezgro carstva koje je na vrhuncu moći obuhvatalo Azerbejdžan, Jermeniju, veći deo Iraka, Gruzije, Avganistana i Kavkaza, kao i delove Pakistana, Turkmenistana i Turske. Dinastija Safavida bila je kurdsko-azerskog porekla, a njen osnivač bio je Ismail I. Prestonice carstva bile su Tabriz (1501–1555), Kazvin (1555–1598) i Isfahan (1598–1722). Vrhunac safavidske vladavine bio je za vreme šaha Abasa I Velikog (1571–1629), kada se dogodila centralizacija i opšti napredak zemlje, kao i procvat umetnosti i trgovine. To je doba arhitektonskih poduhvata u prestonici; gradsko planiranje razvilo se kao nikad pre u Iranu, a Isfahan se uzdigao do neviđenih visina raskoši i elegancije u islamskom svetu.

Šah Abas, rad mogulskog slikara Bišandasa, 17. vek (Britanski muzej, London)

Afšaridi

Invazijom afganskih plemena na Iran 1722. godine započela je silazna putanja Safavida. Nakon pada zadnjeg safavidskog vladara 1735. godine, vlast preuzima Nader-šah Afšar (1688–1747), koji osniva Afšaridsko carstvo. Nader-šah jedan je od najvećih iranskih osvajača svih vremena. Zbog brojnih pobeda protiv Avganistanaca, Osmanlija, Rusa, Mogula, Uzbeka i Arapa, u zapadnoj istoriografiji naziva se „persijski Napoleon", „drugi Aleksandar" i „poslednji veliki osvajač Azije". Afšaridi su vladali Iranom od 1736. do 1750. godine, a na vrhuncu njihove vojno-političke moći carstvo se protezalo i preko teritorija današnjeg Azerbejdžana, Jermenije, Gruzije, Rusije, Iraka, Avganistana, Turkmenistana, Uzbekistana, Tadžikistana, Kazahstana, zapadne Kine, istočne Turske, Pakistana i Indije, te istočne obale Arapskog poluostrva.

Portret Nader-šaha (Muzej Viktorije i Alberta, London)

Dinastije Zand i Kadžar

Portret Karim-han Zanda, iranska slikarska škola, 19. vek

U velikoj smutnji i bezakonju koje je usledilo nakon Naderove smrti, za vlast su se borila dva vodeća plemena, Zand i Kadžar. Karim-han Zand je 1750. godine uspeo da ujedini skoro celu zemlju. Za vreme njegove vladavine glavni grad je iz Mašhada premešten u Širaz. Nakon njegove smrti, 1779. godine, počinju nove borbe u kojima je Aga Muhamed-šah Kadžar odneo prevagu. On je 1794. godine preuzeo vlast i osnovao Kadžarsku dinastiju, koja je trajala do 1925. godine. Tada je prestonica premeštena u Teheran.

Za vreme Naserudin-šaha prostrani delovi sadašnjeg Avganistana i Pakistana otcepljeni su od Irana. Velika prostranstva oduzeta su kraljevini u severozapadnim oblastima i stavljena pod rusku dominaciju. Prodor zapadne kulture i kraljeva putovanja u Evropu izvršili su veliki uticaj na Iran. U tom periodu, zahvaljujući razvoju štampe i publikacija, došlo je do značajnih promena u oblasti kulture, a jedna od posledica bila je i masovna pobuna šiitskih muslimana protiv koncesije na duvan iz 1890. godine, kojom je Naserudin-šah prepustio Ujedinjenom Kraljevstvu prodaju i kontrolu nad iranskim duvanskim proizvodima. Naserudin-šah ubijen je u atentatu 1896. godine. Nasledio ga je četrdesetogodišnji sin, Muzaferudin-šah (1896–1907). Pošto je do tada vodio raskalašan život, ispunjen zadovoljstvima i razonodama, nije bio u stanju da upravlja poslovima zemlje. U njegovo vreme formiran je prvi iranski parlament (1906), a nedugo nakon njegove smrti rasplamsala se iranska ustavna revolucija s kojom se suočio njegov prestolonaslednik, Muhamed Ali-šah (1872–1925). Kao žestoki apsolutista, on se svim raspoloživim sredstvima borio protiv ustavobranitelja, pa je tako, uz rusku i britansku pomoć, naredio bombardovanje iranskog parlamenta. Godine 1909. revolucionarne snage iz Rašta prodiru u Teheran i svrgavaju Muhameda Ali-šaha, obnavljaju ustavnu monarhiju i za vladara proglašavaju njegovog jedanaestogodišnjeg sina, Ahmed-šaha.

Fath Ali-šah, jedan od vladara dinastije Kadžar

U Prvom svetskom ratu povećan je uticaj Britanaca, koji su bili zainteresovani za naftu pronađenu 1908. godine u Huzestanu. Oni su 1919. godine pokušali da nametnu Anglo-persijski sporazum, ali ga je parlament odbio. Pred kraj vladavine Ahmeda-šaha došlo je do više pobuna i ustanaka u Gilanu (pod vođstvom Mirze Kućek-hana), Tabrizu i Horasanu, koji su zbog neorganizovanosti i neusaglašenosti bili neuspešni.

Uspon i pad dinastije Pahlavi i pobeda islamske revolucije

Dinastiju Pahlavi, koja je vladala Iranom od 1925. do 1979. godine, osnovao je Reza-šah Pahlavi (1878–1944), vojni ministar, koji je došao na vlast tako što je vojnim pučem 1921. godine sa prestola zbacio Ahmeda-šaha. Tokom šesnaest godina svoje vladavine sproveo je evropeizaciju Irana i doneo niz mera kojima je iranskom društvu utisnuo pečat zapadnjačkog karaktera. Kada su 1941. godine, u jeku Drugog svetskog rata, sovjetske, britanske a potom i američke trupe, zbog sve prisnijih odnosa sa Nemačkom, prodrle u Iran, suveren je abdicirao u korist sina Muhameda Reze (1919–1980). Tokom njegove vladavine (1941–1979) represivnim metodama vođena je prozapadna spoljna politika i ubrzana modernizacija društva. Šahov apsolutizam bio je zasnovan na velikim ulaganjima u vojsku, kao prvom stubu dinastije Pahlavi, glomaznom državnom aparatu i tajnoj službi, čiji cilj je bio elimininacija svake unutrašnje i spoljašnje pretnje režimu. Prva veća kriza nastala je 1951. godine, kada je vlada Muhameda Mosadeka, prvog demokratski izabranog premijera u istoriji Irana, uvela niz naprednih društvenih i političkih reformi, među kojima je najpoznatija bila nacionalizacija iranske naftne industrije, koja je, preko Anglo-persijske naftne kompanije, bila pod britanskom kontrolom od 1913. godine. U državnom udaru, koji je inicirala Britanija, a sprovela Amerika, Mosadek je uklonjen sa vlasti.

Muhamed Mosadek, premijer Irana, potpisuje akt o nacionalizaciji iranske naftne industrije

Sledeća velika kriza izbila je 1963. godine, pod nazivom Bela revolucija, kada se imam Homeini suprotstavio Šahovim reformama modernizacije i liberalizacije zemlje. Nakon oštrih kritika upućenih Šahu, on je petog juna 1963. godine uhapšen, a širom Irana izbili su veliki trodnevni nemiri, koje je policija ugušila upotrebom oružane sile. Homeini je proveo u kućnom pritvoru osam meseci, a zatim je pušten. Nastavio je da agituje protiv Šaha, napadajući ga za kapitulaciju oličenu u proširivanju diplomatskog imuniteta na američko vojno osoblje. Novembra 1964. godine, Homeini je ponovo uhapšen i proteran u egzil, u kome je ostao narednih 14 godina, do revolucije.

Situacija se pogoršala u januaru 1978. godine kada su državne novine žestoko napale Homeinija, nazivajući ga antipatriotom i reakcionarom i optužujući ga da je u mladosti vodio nemoralan život i da nije pravi Iranac. Tokom naredna dva dana u Komu su studenti zauzeli ulice, bazari su zatvoreni i usledio je marš na policijsku stanicu, gde su se sukobili sa organima vlasti. Sukobi su nastavljeni narednih trinaest meseci. Osmog septembra 1978. godine režim je na mirne demonstrante okupljene na Trgu Žale u Teheranu otvorio vatru, ubivši nekoliko stotina ljudi. Ovaj događaj, poznat kao Crni petak, bio je okidač za masovni ustanak, koji je potpuno paralizovao državni sistem. Na protestima u Teheranu, u decembru 1978. godine, pojavilo se više od dva miliona ljudi. Šahov državni i vojni aparat se potpuno urušio. Prvog februara 1979. godine Homeini se posle dugogodišnjeg izgnanstva vratio u Iran, gde su ga dočekali milioni ljudi. Pahlavijska monarhija je službeno prestala da postoji 11. februara 1979. godine, kada je

Povratak imama Homeinija iz egzila, 1. februar 1979. godine

Obeležavanje pobede islamske revolucije u Teheranu

iranska vojska, do tada lojalna režimu, proglasila neutralnost. Šesnaestog januara Šah je napustio zemlju. Iranska republika zvanično je proglašena nakon referenduma održanog 1. aprila iste godine, na kome se 98,2 odsto stanovništa izjasnilo za islamski oblik uređenja države, politički sistem koji uključuje elemente parlamentare demokratije nadgledane od strane vrhovnog verskog vođe.

Tokom osamdesetihih godina Iran je uvučen u rat sa Irakom, koji je trajao skoro devet godina i doneo velike gubitke i razaranja na obe strane.

Ajatolah Sejid Ali Hamnei postao je iranski vrhovni vođa 1989. godine.

Kultura

Kultura Irana, koja predstavlja sintezu preislamske i islamske kulture, dugo je bila dominantna na prostoru Bliskog istoka i srednje Azije. U svim njenim vidovima, počev od pisane reči, preko lepih i dekorativnih umetnosti i graditeljstva, pa do bogatog folklora, Iranci su ispoljili nivo stvaralaštva koji se smatra vrhunskim. Različiti mitovi, legende, mudrost i filozofija, poezija, muzika, narodna književnost, rukotvorine, arhitektura i dekorativne umetnosti deo su kulturnog blaga Irana. Neka od njih, poput tradicionalne muzike Bahša iz pokrajine Horasan, rituala oplakivanja žrtava mučenika sa Kerbele, tradicionalne atletsko-viteške discipline pahlevana, veštine tkanja tepiha, pripovedanja, pomorske tradicije u Persijskom zalivu i kališujanskih rituala, uvrštena su na Uneskovu Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Umetnost

Nijedan vid iranske civilizacije nije bio toliko uticajan niti bolje poznat od persijske umetnosti koja je, u okvirima vekovne tradicije, dala umetnička remek-dela svetske

klase. Šire područje Irana kolevka je nekih od najznačajnijih umetničkih tradicija u istoriji čovečanstva. Na tom prostoru razvili su se karakteristična arhitektura, slikarstvo, tkanje ćilima, kaligrafija, obrada metala i kamena, kao i mnogi umetnički zanati.

Arhitektura

Iranska arhitektura predstavlja spoj različitih tradicija i iskustava i odlikuje se velikom raznolikošću, kako strukturno tako i estetski. Njen uticaj primetan je na područjima od Sirije do severne Indije i kineske granice, i od Kavkaza do Zanzibara. Centralno mesto u njoj imaju džamije i palate sa velikim kupolama dekorisanim mozaicima od glaziranog fajansa. Čak petnaest zdanja iranskog graditeljstva nalazi se na Uneskovoj listi svetske baštine.

Persepolis je bez sumnje najlepši arhitektonski spomenik starog Irana, i jedno od čuda stare arhitekture koja se još održala na Sredjem istoku i čiji uticaj se može uočiti na Partenonu i vizantijskim zgradama, a kasnije i u sasanidskoj umetnosti. Parćani su uveli dve nove arhitektonske forme, *ajvan,* portal u obliku nadsvođene prostorije čiji je jedan zid potpuno otvoren, koji će kasnije usavršiti Sasanidi, a još kasnije, u islamskom razdoblju, u kombinaciji s dvama minaretima, postati impozantan ulaz u džamije. Druga novina bila je polukupola iznad četvorougaone konstrukcije. „Ktesifonski luk", jedno od remek-dela arhitekture tog vremena, u islamskom periodu dobiće razrađeniji oblik kobilice broda, poznat kao persijski, i drugi, mavarski, u obliku potkovice sa manje ili više naglašenim vrhom.

Severozapadni „ajvan" Velike džamije u Isfahanu iz seldžučkog perioda

Islamska arhitektura u Iranu napravila je ogromne korake naročito u pogledu verskih objekata, zahvaljujući izgradnji džamija. Nova religija usvojila je tehniku korišćenu pod Sasanidima, a tip džamije sa centralnom kupolom i dva minareta postepeno je postao pravilo. Ove forme, koje su danas postale karakteristične za iransku džamiju, daju poseban izgled iranskim gradovima.

Kupola mauzoleja Šaha Nematulaha Valija, Kerman

Nekoliko velikih džamija iz seldžučkog perioda još postoji, a među njima je i Velika džamija u Isfahanu, koja pokazuje savršenstvo koje je bila dostigla arhitektura tog vremena.

Pod Timurdima i Safavidima, kupole i minareti sve više su dobijali svoj konačan oblik, a korišćenje ploča od glaziranog fajansa, koje je kasnije postalo tipično za sve iranske verske objekte, postalo je sve češće. Remek-dela, kao, na primer, džamija Šejha Lotfolaha u Isfahanu, kao i džamije i mauzoleji u Samarkandu, predstavljaju divne ilustracije raznolikosti upotrebe glaziranih pločica obloženih arabeskama cvetnih šara i stihovima iz *Kur'ana*. Naročito Isfahan, prestonica Safavida, sa svojim brojnim džamijama, palatama, mostovima i karavansarajima, pravi je biser arhitekture iz tog izuzetnog perioda. Uticaj iranske arhitekture bio je u to vreme izuzetno velik u Indiji, a čuveni spomenici, poput Tadž Mahala, sadrže mnoge elementi preuzete iz te arhitektonske tradicije.

Glazirane pločice u džamiji Šejha Lotfolaha u Isfahanu

Ćilimi i tepisi

Verovatno u svetu najpoznatije područje iranske umetnosti jeste izrada tepiha. Izuzetna slava iranskih ćilima ili tepiha u osnovi je dostignuta zahvaljujući delikatnosti čvorova, novim mustrama, trajnosti i usklađenosti boja. Različite oblasti Irana imaju različite prirodne karakteristike, čime se delimično objašnjavaju različite šare koje se mogu videti na raznim tepisima. Svaka oblast koja proizvodi tepihe upotrebljava svoje izrazite šare do te mere da šara može da identifikuje deo zemlje iz kojega neki tepih potiče. Što se tiče boja, pošto postoji velika sličnost između biljaka koje rastu u raznim oblastima i boja koje se koriste, one su takođe značajan faktor koji omogućuje razlikovanje porekla tepiha.

Tepih iz regije Kazvin sa biljno-životinjskim motivima, centralnim medaljonom i marginama uokvirenim stihovima

Usled bezgranične raznovrsnosti tepiha, razlika se može uočiti između onih tkanih obojenim vunenim predivom i onih tkanih obojenim svilenim predivom. Svileni tepisi su, naravno, finiji od vunenih, boje su im življe i boljeg su kvaliteta. Šare na tepisima predstavljaju drevnu iransku umetnost. I dalje su u uobičajenoj upotrebi nebrojene osnovne teme i varijacije.

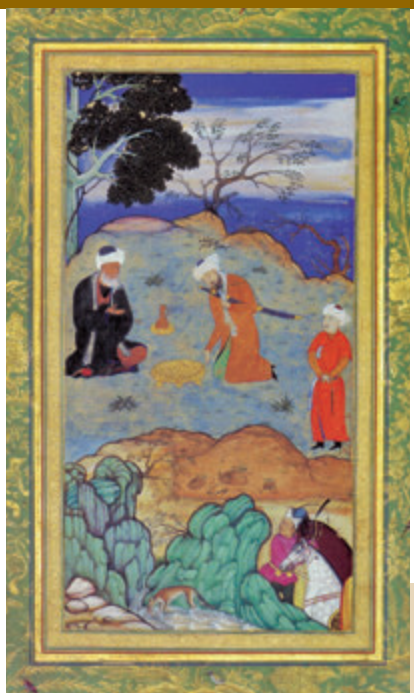

Minijature

Minijature su jedna od najpoznatijih formi iranske likovne umetnosti. U Iranu se posle dolaska islama vajarstvo nije razvijalo, ali umetnost ilustracije knjiga dovela je do postepenog stvaranja slikarstva, koje je, stoga, bilo prisno povezano sa razvojem književnosti. Prvo ilustrovano delo velike vrednosti bila je Rašidudinova *Zbirka hronika* iz 13. veka. Nakon mongolske invazije, rast uticaja Kine doneo je persijskom slikarstvu prefinjenost i istančanost, što je vrhunac dostiglo pod Timuridima i Safavidima. Knjiga koja je inspirisala stvaranje najvećeg broja minijatura bio je Firdusijev ep, *Šahnama*.

Savet mudraca, minijatura Kamaludina Behzada (1450–1535) iz zbirke „Muraga golšan", prva polovina 16. veka

Kaligrafija

Uz arhitekturu, kaligrafija je glavna verska umetnost u islamskim zemljama. Ona zapravo, ima status sakralne umetnosti, jer nosi potencijal da Božanski govor *Kur'ana* pretvara u vizuelne oblike.

Kaligrafski rad Sejed Ali Akbar Golestanea u šekaste nastalik stilu, 19. vek, Biblioteka palate Golestan

Tokom vekova, iranski umetnici u najvećoj meri su dali doprinos ovoj veštini i u stvaranju prepoznatljivih kaligrafskih stilova.

Umetnički zanati

Pored proizvodnje tepiha i ćilima, iranske zanatlije su, takođe, pokazale svoju darovitost i u drugim, manje poznatim oblastima. Neke od najpoznatijih veština iranskih zanatlija su *katam*, jedna vrsta inkrustacije, emajliranje, obrada metala i štampa na platnu.

Katam je posebna tehnika u kojoj se komadići drveta raznih boja, slonovača, kosti i metal povezuju i stvaraju raznovrsne geometrijske forme, rombove, trouglove, zvezde i poligone. Katam su u Iran verovatno doneli Mongoli u 14. veku, a u lepu umetnost razvio se u Isfahanu u safavidskom periodu. Katam se koristio za dekorisanje namešta-

ja, vrata, prolaza i drvenih pregrada u dvorcima. Danas, zbog skupe izrade, zanatlije se ograničavaju na ramove za slike, kutije i delove nakita.

Kutija za nakit ukrašena katam tehnikom

Emajliranje je umetnost dekorisanja metalnih površina sjajnim bojama, i poznata je u Iranu još od davnih vremena. Pronalazak drške noža sa emajlom iz drugog dela 1. milenijuma pre nove ere ukazuje na drevno poreklo umetnosti. Ova umetnost se danas održala u Isfahanu gde je opstala samo jedna tehnika prema kojoj se bakarna osnova boji emajl bojama. Ovde se čitava površina prvo prekriva belim emajlom, a predmet se stavlja u peć da bi se spojio sa materijalom. Preko toga crta se i boji šara, u tri ili četiri boje, koje se peku odvojeno, jer se različite boje spajaju na različitim temperaturama. Zanatlije vole arabeskne šare, i prave čaše, tanjire i kutije najfinijih dezena. Čitava površina prekriva se zamršenim crtežima, a šare se naglašavaju korišćenjem kontrastnih boja.

Emajlirana posuda iz Isfahana

Obrada metala – korišćenje bakra, bronze, gvožđa, zlata, srebra i izrada raznih legura bilo je poznato širom Irana još od najstarijih vremena. Svaki manji grad imao je svoje kovače, a svaki veći specijalizovane bazare na kojima su metalski radnici izrađivali predmete i prodavali ih tamošnjim kupcima. Širaz je bio poznat po svojim dubokim „repuse" radovima; Isfahan se isticao po finim gravurama i lampama. Ovaj grad je čuven i po izradi graviranih metalnih posuda, tanjira, vaza, kutija i okruglih poslužavnika.

Gravirana bakarna čaša, rad Hoseina Dalvija

Štampa na platnu *(kalamkari)* jeste umetnički zanat koji je nastao među Irancima u doba kada su bili pod mongolskom vlašću. Zaživeo je početkom 13. veka, a pokrajina Isfahan bila je i ostala centar te umetnosti. Osnova ove tehnike je izrada kalupa i pečata, za šta se koristi drvo kruške i gloga. Proizvodi od kalamkara koriste se u svakodnevnom

životu, a najrasprostranjeniji su u obliku stolnjaka, zavesa, prekrivača, jastučnica i materijali za izradu muške i ženske odeće.

Stolnjak izrađen kalamkari tehnikom štampe na platnu, Isfahan

Književnost

Persijski jezik je u raznim epohama smatran jezikom intelektualaca, a najstarija dela na persijskim jezicima (staropersijski ili srednjopersijski) su iz razdoblja Ahemenidske dinastije, a najbitnija dela persijske književnosti nastala su u razdoblju nakon islamskog osvajanja Persije. Persijski pesnici, poput Sa'dija, Hafiza, Hajama i Rumija, čitani su u celom svetu, a snažno su uticali na književnost u mnogim zemljama. Persijska književnost posebno je prepoznatljiva po epskoj, istorijskoj, filozofskoj i ljubavnoj poeziji. Poezija je bila dominantan vid književnog stvaralaštva u Iranu, tako da su i filozofski i naučni radovi stvarani u stihu.

Iranska književnost baštini veliki broj pesnika koji zauzimaju značajna mesta u svetskoj književnosti, a neki od najpoznatijih su:

Hafiz Širazi (1315–1390) najveći je persijski lirski pesnik. Njegov zbirka pesama, *Divan*, utemeljena na ljubavi i gnostičkom poimanju sveta, odlikuje se prefinjenošću i dubinom lirskog stvaralaštva. Prevodi i prerade njegovih pesama postoje na svim većim jezicima sveta.

Umetničko viđenje Hafiza, rad Abul Hasana Sadikija (1971)

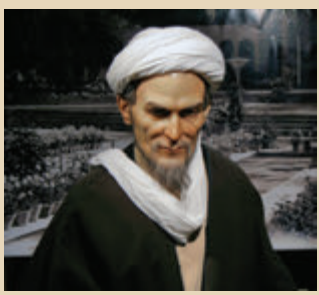

Sa'di Širazi (1210–1291 ili 1292), neosporno je najveći persijski didaktički pesnik i jedan od velikana persijske literature. Njegova poetska veličina izražena je, pre svega, u *Đulistanu* (Ružičnjak) i *Bustanu* (Voćnjak). Svojim moralnim i humanim temama nadišao je rasne, etničke i jezičke granice i izvršio uticaj na gotovo sve velike evropske pesnike.

Sa'dijeva voštana figura, Muzej Zinatul Molk, ***Širaz***

Mevlana Dželaludin Rumi (1207–1273) jedan je od najvećih mističkih pesnika islama i autor *Mesnevije*, obimne filozofsko-sufijske poeme u kojoj se kroz stotine priča opisuje čovekov put u težnji da dosegne Božiju blizinu. Rumijeva učenja postala su baza za derviški red Mevlevija, osnovanog posle njegove smrti. Zahvaljujući prevodima Rumijeve poezije, tokom poslednjih nekoliko decenija na Zapadu je slavljen kao pesnik ljubavi, čije poruke imaju univerzalan karakter.

Rumi na minijaturi Hoseina Behzada (1957)

Firdusi (940–1019 ili 1025), poznat je po svom grandioznom delu, iranskom nacionalnom epu, *Šahnami* (Knjiga kraljeva). Ubraja se u red najvećih epskih pesnika ne samo persijske, već i svetske književnosti. *Šahnama* je odigrala značajnu ulogu u učvršćivanju persijskog kao književnog jezika i izvršila snažan uticaj na sve kasnije književnosti orijentalno-islamskog kruga, a i danas se smatra glavnim vrelom iranskih nacionalnih ideala.

Firdusijeva skulptura, Tus

Omer Hajam (1048–1131), za života bio je poznat kao vrstan matematičar, dok je na Zapadu poznatiji po svojoj poeziji koju karakteriše forma *rubaije* ili katrena. Svojim originalnim i konciznim stilom, kao i slobodoumnim razmišljanjima, smatra se jednim od najzanimljivijih i najkontroverznijih pesnika persijske književnosti.

Omer Hajam, minijatura Hoseina Behzada

Rudaki (858–940/41) proslavio se time što je u stihove pretočio drevni zbornik didaktičkih priča-basni, *Kalila i Dimna*. Ovaj zbornik, važan za opštu istoriju književnosti, stigao je do Evrope i Slovena posredstvom Grka, prešavši put od Indije, preko Persije i arapskog sveta.

Rudakijeva grobnica u Pandžrudu kod Pandžakenta, Tadžikistan

Nizami Gandžavi (1140–1203), autor je monumentalnih dela, među kojima se izdvajaju poeme *Lejla i Medžnun*, *Bahramnama i Sedam lepotica*. U poslednjim godinama života napisao je svoju najveću poemu pod nazivom *Iskendernama*. Njegov spev *Hosro i Širin* smatra se spomenikom svetske poezije.

Spomenik Nizamiju, rad Alekseja Leonova, Kaluška oblast, Rusija (2016)

Kuhinja

Čelo kebab, jelo od pirinača i mesa sa roštilja

Osnova iranske kuhinje su jela od dugozrnog pirinča koji se kombinuje sa raznim vrstama variva od mesa, ribe i povrća. Pirinač je neizostavan deo iranske kuhinje koji u njoj ima istu funkciju kao i krompir ili testenina u tipičnoj zapadnoj ishrani. *Čelo kebab*, jelo od pirinača i mesa sa roštilja najpoznatije je iransko jelo. Priprema se sa pirinčem i jednom od mnogih varijanti iranskog kebaba, a služi uz dodatke kao što su puter, sumak u prahu, bosiljak, luk i grilovani paradajz. Od sličnih jela veoma su popularni i pileći ražnjić (*đuđe kebab*), jagnjeći ražnjić (*šiš kebab*) i kebab s mlevenom jagnjetinom (*lule kebab*).

Omiljena hrana Iranaca su i različiti umaci i gulaši koji se jedu uz pirinač. *Horešte gorme sabzi*, umak s povrćem i mesom, Iranci jedu barem jednom nedeljno. Njegovi glav-

Horešte gorme sabzi, umak s povrćem i mesom